

NORGES INDSKRIFTER

MED DE ÆLDRE RUNER.

UDGIVNE

FOR

DET NORSKE HISTORISKE KILDESKRIFTFOND

VED

SOPHUS BUGGE.

I.

CHRISTIANIA.

A. W. BRØGGERS BOGTRYKKERI.

1891—1903.

Kapitel VI.

Til Slutning skal jeg behandle et Runenavn, som kun er bevaret hos en enkelt germansk Stamme, nemlig det Navn paa Runen Υ (Rune 15), som er bevaret i Ags.

I den ældre og længere nordiske Runerække betegner Υ $\mathfrak{R}$ en af tonende (stemt) *s* opstaaet *r*-Lyd; men denne Runes Navn i den længere nordiske Række er os ikke overleveret. (Om Navnet paa den tilsvarende Rune $\mathfrak{A}$ $\mathfrak{R}$ i den kortere nordiske Række, se S. 64 f. og i det følgende S. 82.)

Paa samme Plads som Υ i Vadstena-Brakteatens nordiske Runerække (mellem Runen for *p* og Runen for *s*) staar i den ags. Runerække Υ og paa den burgundiske Charnay-Spænde $\mathfrak{X}$. Men som Lydværdi af den ags. Rune Υ angives i gamle Optegnelser af den ags. Række en anden Lydværdi end den, som den nordiske Rune har havt, nemlig ikke $\mathfrak{R}$ (heller ikke *z*), men *x*. Saaledes i Nr. 5 (i det Hskr., som indeholder Runedigtet) og i 9, 10 hos Stephens.

Runens ags. Navn er *eolhx* Stephens 5, 13; *elux* Stephens 10; *ilcs* Stephens 8 (hvor Runens Lydværdi angives som *l & x*); *ilix* Stephens 4 (hvor Lydværdien siges at være *il*); *elx* Stephens 38 (med Lydværdien *x*); *iolx* Stephens 9, hvor Navnet feilagtig er føiet til Runen for *k*, medens der intet Navn er føiet til Υ *x*. Den ags. Rune Υ synes at have Betydningen *x* allerede paa to gamle Mynter. Se herom S. 36 f. Ekskurs II.

Ved Runen Υ er der altsaa Forskjel mellem Nordisk og Ags.:

Rune Ψ

Lydværdi (Transskription):

Nordisk   Angelsaksisk

R

x

Navn:

Urnordisk   Angelsaksisk

?

eolhx eller *ilx*[I den kortere nordiske
Runerække Navn *yr*]

Hvorledes skal denne Modsætning forklares?

Wimmer (S. 128—134) mener, at Runens oprindeligste Form er Ψ ; at Runen i den ældste germanske Runeskrift har betegnet *z* (tonende *s*) og at Tegnet er opstaaet af lat. *Z*. Fremdeles antager Wimmer følgende: Runens oprindelige Navn, som havde Ordbetydningen »Elg« og som havde Nominativmærket *-z*, gik i Oldengelsk over til *eolh* og tabte altsaa netop den Lyd, som angav Runens Lydværdi. Da Runen følgelig stod i Alfabetet som et Tegn uden Lydværdi (»ein müssiges zeichen«) og da man havde glemt dens oprindelige Lydværdi, saa gav man den, som det synes, vilkaarlig Lydværdien *x*, fordi det gamle Runealfabet ikke havde noget Tegn for denne Bogstav. Men for at faa Navnet *eolh* til at passe til Betydningen *x*, forandrede man det til det sammensatte *eolhsecg*, hvilket, for tydeligere at betegne *x*, blev skrevet *eolhxsecg*. Endelig blev Runens Navn *eolhxsecg* forkortet til det meningsløse *eolhx*.

Denne Wimmers Forklaring af den ags. Runes Navneform kan jeg af følgende Grunde ikke holde for rigtig:

1) Den ags. Runes Navn angives ingensteds som *eolhsecg* eller *eolhxsecg*. Derfor er den Antagelse ubegrundet, at et ældre Navn *eolh* blev udvidet til *eolhsecg* og at *eolhxsecg* siden igjen blev afkortet til *eolhx*. 2) Hvis Angelsakserne tidligere havde kaldt Runen *eolhsecg* eller *eolhxsecg*, hvilket Ord i Ags. har Mening, da vilde det have været urimeligt, at de skulde have afkortet dette Navn til *eolhx*, hvilket Ord (som Wimmer selv fremhæver) i Ags. ingen (af Runenavnet uafhængig) Mening har. 3) Deri, at Betydningen *x* siges at være vilkaarlig tillagt Runen Ψ , ligger en Erkjendelse af, at denne Betydning ved den givne Fremstilling ikke er forklaret. 4) At Runen i Ags. nogensinde skulde have havt Navnet *eolh*, støttes ikke ved noget ydre Vidnesbyrd. 5) Hvis Runen havde havt Navnet *eolh*, kunde man ikke have givet den Betydningen *x*, thi *eolh* indeholdt jo ikke *x*.

Endnu mindre kan jeg forlige mig med Brates Udvikling i Månadsblad 1886 S. 26—48. Han optager Wimmers Mening, at Runen Ψ oprindelig betegnede *z* og at Betydningen *x* i Ags. er den vilkaarlig tillagt. Derimod mener Brate, at Runen »i urgermansk Tid« hed **izeggo*, og dette Navn gjenfinder han baade i Navnet *eze* paa den gotiske Bogstav for *z* og i ags. *secg* i *eolhxsecg*. Foruden det, som allerede er anført mod Wimmers Opfatning, er herved at bemærke: 1) Runen Ψ heder i Ags. hverken *secg* eller *eolhxsecg*, men *eolhx*, hvormed *eze* intet har tilfælles. 2) Ags. *secg* »Stargræs, Siv« forudsætter, som nyeng. *sedg* viser, en Grundform **sagjo*. Fra den afviger *eze* ved hver Bogstav.

Jeg har i det foregaaende allerede nævnt følgende sikre Kjendsgjærninger:

1) Ψ transskriberes i gamle ags. Haandskrifter ved x (og to Mynt-Indskrifter synes at støtte, at Runen har havt denne Lydværdi).

2) Ψ heder i Ags. *eolhx*.

3) For Ordet *eolhx* er i Ags. ingen anden Betydning end den at være Navn paa Runen Ψ hjemlet.

Det ags. Runedigt angiver den af Runetegnene uafhængige Betydning, som de ags. Runenavne havde. Da nu Runenavnet *eolhx* i ags. Sprog ikke havde nogen-
somhelst af Runetegnet uafhængig Ordbetydning, saa blev Forfatteren af Runedigtet, for at faa et Runenavn med en for Angelsakser forstaaelig Ordbetydning frem, nødt til at forbinde *eolhx* med *secg* til en Sammensætning *eolhxsecg*, et Ord, hvis rigtigere Form var *eolhsecg*. Heraf har Wimmer og Brate med urette sluttet, at *eolhxsecg* i Ags. ikke blot kunde bruges som Runens Navn, men endog var et oprindeligere Navn end *eolhx*. Dette modbevises 1) derved, at *eolhxsecg* ingensteds udenfor Runedigtet sættes i Forbindelse med Runens Navn; og 2) derved, at Haandskriftet i Runedigtet (jfr. her foran S. 28) har

Ψ^{eolhx} *seccard*

Her er det altsaa ved selve Skrivemaaden tydelig angivet, at Runens Navn er *eolhx*, ikke *eolhxsecc*.

Det ags. Ord *eolhsecg* betegner, saaledes som Beskrivelsen i Runedigtet viser, etslags Stargræs. Ordet findes ogsaa i Glossesamlinger: papilius (d. e. papyrus): *ilugsegg* Epinal-Gl. 781 (*ilugseg* Erfurt-Gl.). papilius: *eolugsecg* Wright-Wülcker Vocab. 468¹¹. papilluum: *eolæsecg* ibid. 271²¹ (Skrivemaaden med x er paavirket af Runenavnet). Andre Glossarier, i hvilke dette Navn forekommer, nævnes hos Cockayne, Leechd. III 324, som giver en utilstedelig etymologisk Forklaring.

Naar Sweet (The Student's Dictionary of Anglo-Saxon) opfører *eolh* ikke blot med Betydningen »elk«, men ogsaa som »name of a Runic letter«, saa er dette altsaa ifølge de foran meddelte Oplysninger ikke rigtigt.

Th. v. Grienberger (Arkiv XV S. 13) antager, at *eolx* har været et ags. oprindeligt af Runenavnet uafhængigt virkeligt Appellativ og at dette er opstaaet af et germansk **elhsuz* eller **elhsaz*, der forholder sig til ags. *eola*, oht. *elho*, ligesom ags. *lox*, tysk *Luchs* til svensk *lo* og som ags. *fox*, tysk *Fuchs* til got. *fauhō*, oht. *foha* (oldn. *fóa*).

Denne Forklaring er meget mere methodisk end Wimmers, men heller ikke den kan jeg tiltræde: 1) Der er ellers intet Spor til dette *elx*¹⁾. Det er formodet blot for Runenavnets Skyld. Formen bevises ikke ved Skrivemaaden *eolhxsecc*, da der skrives *áhxian* og lignende (Sievers, Ags. Gramm. ³ § 209). 2) Det er klart, at Forfatteren af det ags. Runedigt ikke har kjendt noget ags. Ord *eolx* udenfor Runenavnet. Thi hvis dette havde været Tilfældet, vilde han i sit Digt have angivet dette Ords Betydning. Han har kun kjendt Ordet *eolhsecg*, som han for at forbinde det med Runenavnet skriver *eolhxsecc*.

¹⁾ Det vilde være meget dristigt at finde en Afledning af et til ags. *elx* (forstaaet som „Elg“) svarende nordisk Ord i det norske Stedsnavn *Jalsi*, nu *Jelse* (i Ryfylke).

eolh-, som danner det første Led i *eolhsecg*, synes at betyde »Elg«. Jfr. følgende Glosser: cer[v]us: *elch* Epinal-Erfurt-Gl. 233; *elh* Corp.-Gl. 443. tragelafus vel platocerus (d. e. platyceros): *elch* Epin.-Erf.-Gl. 1001; Corp.-Gl. 2054 (her kun tragelaphus). damma: *elha* Leiden-Gl. 139. damma, bestia: *eola* Wright-Wülcker I 16³⁶. *eolhsecg* betegner da vel etymologisk »Elgsiv, Elgstorr«¹⁾.

Naar Runen **Y** i Ags. har Navnet *eolhx* (*elux, ilx, ilix, elx, iolx*), der i ags. Sprog (hvor vi har Appellativet *elh* og *elha*) ingen Mening giver, saa maa dette forklares deraf, at det er et Laanord, som er optaget fra et andet Sprog, i hvilket Ordet havde Mening. Men nu er **Y** aabenbart en Rune, som har tilhørt den ældste germanske Runerække, eftersom samme Runeform findes paa samme Plads i Runerækken i den angelsaksiske og i den ældste nordiske Skrift, ligesom Charnay-Spænden har **X** paa samme Plads. Derfor maa Runens ags. Navn *eolhx*, som i Ags. er et Laanord, være laant middelbart eller umiddelbart fra det germanske Sprog, søm de ældste germanske Runenavne tilhørte. Dette Sprog kan kun have været Gotisk. Thi »Elg«, glags. *elch*, mht. *elch* maa paa Gotisk, hvis det samme Ord der fandtes, i Nominativ have lydt **ilhs*, medens Ordet i intet andet germansk Sprog kan have havt Nominativendelsen *-s*, som forudsættes af ags. *eolhx*. Ligesom man i Ags. skriver baade *áhsian* og *áxian*, kunde de gotiske Runenavnes Opfindere eller Opfinder betegne **ilhs* ved **ilx*. Fra dette gotiske Runenavn er det altsaa, at det ags. Runenavn *ilcs, ilix, elux* (jfr. got. *miluks* »Melk«), *eolhx* er laant²⁾.

1) W. Grimm (Ueber deutsche Runen S. 240 f.) mener, at det første Led i *eolug-secg* er laant fra et keltisk Ord, som gjenfindes i gael. *giolc, ciulc* [*cuile* Macleod and Dewar, Dict. of the Gael. Lang.], *giolcog, giolcach* (Focaloir, Paris 1768) „reed“. Grimm tilføier: „Der Buchstab selbst ist wohl erst durch das lateinische Alphabet veranlasst worden, da der Laut desselben sonst vollkommen durch HS, CHS bezeichnet wurde.“ Ligesaa siger Kirchhoff (S. 55 Anm. 1): „Die ags. *x*-rune, *eolhx, iolx* genannt, ist erst nach der erobring Brittanniens durch die Angelsachsen entstanden, da jener name, wie W. Grimm: deutsche runen s. 240 f. gezeigt hat, galischen ursprungs ist.“

Macbain (Etymological Dict. of the Gael. Lang. S. 175) opfører uden etymologisk Forklaring gael. *giolc* „reed“, nyirsk *giolcach*, ældre irsk *gilcach*. Som et derfra forskjelligt Ord opfører han S. 102 *cuile*, irsk *cuile*, Grundform **kolki-*, af Rod *kol-* til lat. *culmus* o. s. v.

Om ags. *eolugsecg* etymologisk ikke skulde betyde „Elgsiv“, men som første Led indeholde et fra Irsk laant Ord, saa vilde alligevel for ags. *eolh* Betydningen „Elg“ være betrygget ved Glossernes Forklaring af *elch, elh* og ved *elha* „damma“.

Ags. *eolhsand* betyder „electrum“ (electri: *elcsandes*, Napier Old Engl. Glosses S. 30 1071). Om det første Led her er en Forandring og Omtydning af det latinsk-græske Ord, ved jeg ikke.

2) Imod min Mening, at Rune 15 i Rækken, som paa Ags. heder *eolhx*, i den ældste germanske, gotiske Runeskrift har havt Navnet **ilx* og betegnet **x**, kunde man indvende, at Salzburg-Hskr. føier *enguz* som Navn til Bogstaven *x*. Man kunde sige, at dette er et Bevis for, at Goterne ikke har havt nogen Rune, som betegnede **x**, eller noget Runenavn, som endte med *x*. Jeg anerkjender denne Indvendings Vægt. Men jeg kan ikke anerkjende denne Indvending som afgjørende, da det ikke tilstrækkelig er oplyst, hvad Grunden er til den i Salzburg-Hskr. forekommende Forbindelse mellem Bogstaven *x* og Navnet *enguz*. Dette kan jo være en uoprindelig Forbindelse, ligesom Runetegnet **A** i den yngre nordiske Runerække har faaet Navnet *yr*, som ikke oprindelig tilhørte dette Runetegn.

Den sædvanlige Opfatning er den, at den Rune, som i Ags. heder *eolhx*, oprindelig skulde have betegnet **z** og have havt et til oldn. *elgr* svarende Navn, som endte paa *-z*. Imod denne Opfatning kan jeg fra min Side foruden alt andet, som jeg har anført, indvende, at Salzburg-Hskr. som Navn paa *z* har *ezece*. Dog vil jeg indrømme, at denne Indvending ikke er afgjørende, eftersom Salzburg-Hskr. med Betydning *t & h* har Navnet *thyth*, som fuldstændig afviger fra Formerne af Navnet paa Runen for **þ**.

Af den foregaaende Udvikling følger: 1) De vestgermanske Folk har faaet Runeskriften og Runenavnene fra Goterne, ikke fra Nordboerne, heller ikke gjennem Nordboerne fra Goterne. 2) Den Rune, som hos Angelsakserne skrives Ψ , hed hos Goterne **ilx*, d. e. **ilhs*, »Elg«.

Naar Runens gotiske Navn har været **ilhs*, hvori *-s* var Nominativsmærke, saa er det let at se, hvorledes Runen Ψ hos Nordboerne har faaet Betydningen $\mathfrak{R}$. Nordisk Sprog havde nemlig ikke Nominativsmærket *-s* (stemmeløst *s*), men *-r*. Nordboerne optog, maa vi formode, fra Goterne som Navn paa Runen Ψ det Ord, som betydede »Elg«; her stemmer jeg tildels overens med Wimmer i Modsætning til Brate og v. Grienberger. Nordboerne brugte den nordiske Form af Ordet »Elg« som Runenavn. Da nu denne Form ikke havde Nominativsmærket det stemmeløse *-s*, men *-r* (eller mulig paa den Tid, da Runeskriften først blev indført hos Nordboerne, *-z*, d. e. tonende *-s*), kunde Runen hos Nordboerne ikke, som hos Angelsakserne, have Betydningen $\mathfrak{X}$, men fik hos dem Betydningen $\mathfrak{R}$ (eller mulig i den ældste Tid $\mathfrak{Z}$).

Jeg formoder, at Runen Ψ eller senere $\mathfrak{A}$ hos Nordboerne beholdt som Navn det Ord, som havde Betydningen »Elg«, i den længere Række, saalænge som Runen $\mathfrak{J}$, der havde som Navn det Ord, der havde Betydningen »Barlind«, blev bibeholdt i Rækken. Og det var sandsynlig samtidigt med Opgivelsen af Runen $\mathfrak{J}$ i den nordiske Runerække, at dennes Navn *yR* eller **éR* blev overført paa Runen $\mathfrak{A}$ og at denne blev tagen bort fra sin oprindelige Plads i Runerækken og sat tilsidst.

Jeg har i det foregaaende søgt at vise, at det ags. Navn paa Runen Ψ *eolhx* (*ilcs*) er Laanord fra en gotisk Nominativform **ilx*, **ilhs*, og at Runens ags. Lydværdi $\mathfrak{X}$ forudsætter denne gotiske Form, medens paa den anden Side den Omstændighed, at Runen Ψ i urnordiske Indskrifter betegner $\mathfrak{R}$, forklares deraf, at det Nominativsmærke, hvorpaa Runenavnet endte, i Nordisk blev udtalt som *-r*.

Dette fører til Slutninger af vidtrækkende Betydning.

Det fremgaaer deraf, at hverken Angelsakserne kan have faaet sin Kundskab om Runerne fra Nordboerne eller Nordboerne omvendt fra Angelsakserne. Tværtimod er efter min Mening den angelsaksiske og den nordiske Runeskrift komne ad indbyrdes forskellige Veie fra Goterne.

Naar det ags. Runenavn *eolhx* ikke finder sin Forklaring før end i en gotisk Nominativform **ilhs*, saa maa Runens Navn ogsaa hos Vestgermanerne paa Fastlandet have endt paa *-s*, og Runen kan hos dem ikke have betegnet $\mathfrak{R}$ (en af tonende *s* opstaaet *r*-Lyd) eller $\mathfrak{Z}$ (tonende *s*).

Dette er vigtigt for Bestemmelsen af, i hvilket germansk Sprog de ældste i Danmark og Slesvig fundne Runeindskrifter er affattede.

En skarpsindig tysk Oldforsker Rudolf Much bemærker i Zeitschr. f. deutsch. Alt. XXXV S. 207, at de danske og slesvigske Runeindskrifter ikke kan være urnordiske, hvis de er saa gamle som fra 4de Aarh.; at deres Sprog ikke afgjør, om de er nordiske eller ei, og at Ψ i Udlyden ialfald ikke længer kan

bruges som Kriterium for, at de er nordiske. En romersk Indskrift fra Worms fra 7de Aarh. har nemlig den vestgermanske Nominativform *Unfachlas*.

Men da jeg i det foregaaende, som jeg tror, har godtgjort, at Runen Ψ aldrig i Vestgermansk, men kun i Nordisk har havt Betydningen *z* eller *ʀ*, saa maa jeg fastholde, at alle danske og slesvigske Indskrifter, i hvilke Ψ forekommer med Betydningen *z* eller *ʀ*, er nordiske, ikke vestgermanske. Dette gjælder allerede de ældste, saaledes Indskriften paa Dopskoen fra Torsbjærg Mose.

Dette støttes, som Wimmer (Sønderj. Runemind. S. 32 ff.) har vist, ved andre Overensstemmelser mellem Sproget i disse danske og slesvigske Indskrifter paa den ene Side og norske eller svenske paa den anden, medens ikke saa nøiagtig tilsvarende Former fra Vestgermansk kan paavises.

De i det foregaaende formodede gotiske Runenavneformer **ilx* og **þorns* godtgjør, at Stammens udlydende *a* paa den Tid, da de gotiske Runenavne overførtes til Vestgermaner og Nordboer, var faldt ud i Gotisk foran Nominativmærket *-s*.

Dette advarer os imod at sætte Runeskriftens Oprindelse altfor langt tilbage og taler for, at de ældste germanske Runenavne ikke, som Brate (Månadsblad 1886 S. 10) har ment, havde »urgermansk« Sprogform. Vi lærer tillige af disse Navneformer, at Nominativmærket i den gotiske Dialekt, som de gotiske Runenavne, der i forandrede Former gik over til Vestgermanerne og Nordboerne, tilhørte, var stemmeløst *s*, og ikke, som ogsaa Wimmer (f. Eks. S. 272) antager, det stemte *z*. De som gotiske Runenavne formodede Nominativformer **ilx* (d. e. **ilhs*) og **þorns* er yngre end gotiske Nominativformer paa *-as*, som efter Thomsen er gaaede over i Finsk. Derfor passer Runenavnene **ilx* og **þorns* godt til Wimmers Mening, at Runeskriften ikke er opfunden før Slutningen af 2det eller Begyndelsen af 3dje Aarh. efter Kr.

Naar jeg saaledes her har søgt at vise, at gotiske Runenavne havde Nominativformerne **ilx* (d. e. **ilhs*) og **þorns* med Nominativmærket *-s* og ikke med *-z*, ~~naa Wimmer dette overens med en i en gotisk Runemindskrift virkelig forekommende~~ Nominativform, nemlig *tilarids* Kovel, hvor Nominativmærket er *-s*, ikke *-z*.